

Fulltextové databáze VŠKP (vysokoškolských kvalifikačních prací) –
volný přístup k cennému zdroji odborných informací

Věra JURMANOVÁ VOLEMANOVÁ

Filozofická fakulta MU v Brně, Kabinet knihovnictví a Ústřední knihovna
volemano@phil.muni.cz

INFORUM 2006: 12. konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 23. - 25.5. 2006

Abstrakt.

Od 1. ledna 2006 nařizuje zákon¹ vysokým školám zpřístupňovat diplomové, bakalářské, rigorozní a dizertační práce veřejnosti prostřednictvím databáze kvalifikačních prací. I přesto, že kolem tohoto ustanovení panuje mnoho nejasností (zejména z právního pohledu), nastane dříve či později doba, kdy vysoké školy skutečně přistoupí k zveřejňování vysokoškolských kvalifikačních prací (dále jen VŠKP) obhájených na jejich půdě. Za předpokladu, že bude zvolena elektronická forma zpřístupnění VŠKP, bude mít veřejnost volný a ničím neomezený přístup k těmto mnohdy cenným a jedinečným dokumentům, šedá literatura ztratí definitivně jednu svou část a ČR se konečně přiblíží (v této oblasti) zvyklostem, které jsou zejména v USA a v původních 15 zemích EU naprostou samozřejmostí.

Proces vytváření databází VŠKP začal na některých vysokých školách v ČR už před několika lety. A tak se jistě brzy objeví první případy naplnění zákona o vysokých školách.

Tento příspěvek si klade za cíl zmapovat nové pole otevřených a volných zdrojů poznatků, informovat o databázích VŠKP na různých vysokých školách, s důrazem zejména na Masarykovu univerzitu v Brně a podat stručný přehled o současném stavu legislativy vztahující se k této problematice.

¹ Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách)

Donedávna díky právnímu stavu v ČR platilo, že vysokoškolské kvalifikační práce (dále jen VŠKP) jsou dokumenty přednostně určené akademické obci, ve které vznikly a veřejnost k nim nemá přístup. To, že tento stav není optimální, dokazuje jednak vznik Odborné komise pro otázky elektronického zpřístupňování VŠKP při Asociaci knihoven vysokých škol v roce 2004 i vznik § 47b zákona o vysokých školách² (dále také jako VŠ zákon), jenž nařizuje vysokým školám práce³ nevýdělečně zveřejňovat.

Důvody pro zpřístupňování VŠKP veřejnosti jsou zejména dva. Prvním důvodem je otevření se vysokého školství veřejnosti. Naprostá většina vysokých škol v ČR je financována z veřejných prostředků. Je proto přirozené, aby veřejnost měla možnost vědět a využívat, co se díky jejím financím vytvoří. Navíc se domnívám, že některé věci pro akademické prostředí samozřejmé – názorová pluralita, různost, debata včetně ochoty naslouchat a respektovat protivníka – se mohou maximální možnou otevřeností vysokých škol volně přenést do většinové společnosti a tam zdomácnět.

Druhým zásadním důvodem pro zveřejňování VŠKP je kontrola jejich kvality. Absolventi jsou obrazem kvality vysokých škol a zde se otevírá prostor pro srovnávání, pro vytváření konkurenčního a tržního prostředí i v této (u nás zatím) nekomerční oblasti.

Důvody pro zveřejňování VŠKP jsou nezpochybnitelné a pravděpodobně proto se už před několika lety objevily první iniciativy s tímto cílem. Mezi ty nejvýznamnější iniciátory patří Ostravská univerzita v Ostravě, Univerzita Hradec Králové, Západočeská univerzita v Plzni, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Vysoké učení technické v Brně a Masarykova univerzita v Brně.

Na následujících řádcích bude nejprve popsáno, co (po legislativní stránce) ne/umožňuje vysokým školám v ČR zpřístupňovat VŠKP veřejnosti v elektronické podobě a poté přejdeme ke stručné charakteristice jednotlivých systémů.

VŠKP byly pro (zejména akademické) knihovny vždy ožehavou záležitostí. Podíváme-li se na legislativu od r. 1918 do současnosti, zjistíme,

² Tamtéž.

³ Konkrétně jde o práce bakalářské, diplomové, disertační a rigorózní.

že dlouhou dobu nebyla problematika VŠKP nijak upravována. V knihovních⁴ ani v autorských⁵ zákonech není o těchto typech dokumentů ani zmínka, a tak stále zůstávaly v oblasti šedé literatury. Vysoké školy neměly žádné oprávnění ani povinnost vůči VŠKP a setrvaly ve víceméně patové situaci. Změna nastala až s autorským zákonem z roku 2000⁶, který v paragrafech 35 a 60 upravil vztah mezi autorem školního díla⁷ a školou, a to tak, že škola je oprávněna užít⁸ dílo nevýdělečně ke své vnitřní potřebě⁹. To v praxi znamenalo zavést zvláštní umístění a režim pro VŠKP, vydělit rigorózní, habilitační a některé další typy prací nepodléhající definici školního díla, ke kterým autor nedal souhlas s užitím a zpřístupňovat takto zredukovaný soubor dokumentů pouze akademickým pracovníkům a studentům vysoké školy.

Zatím poslední změna nastala v souvislosti s novelou zákona o vysokých školách, která nabyla účinnosti 1. ledna 2006. V tomto právním předpisu nás zajímá především § 47b, který stanovuje vysokým školám povinnost zveřejňovat obhájené (včetně posudků a výsledku obhajoby) disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní (!) práce a k tomuto účelu zřídit (pokud už se tak nestalo) databázi kvalifikačních prací. Dále je vysoká škola povinna zveřejnit odevzdané práce alespoň pět pracovních dnů před obhajobou a umožnit každému vytvářet z nich rozmnoženiny. Způsob, jakým budou výše uvedené VŠKP zveřejněny, je ponecháno na vysoké škole samotné, resp. na vnitřním předpisu, který k úpravě této záležitosti přijme. Neméně důležitý je i fakt, že okamžikem odevzdání bakalářské, diplomové, disertační, rigorózní práce autor souhlasí s jejím zveřejněním, což je

⁴ Zákon č. 430/1919 Sb., ze dne 22. července 1919 o veřejných knihovnách obecních; Zákon č. 53/1959 Sb., ze dne 9. července 1959 o jednotné soustavě knihoven

⁵ Zákon č. 115/1953 Sb., ze dne 22. prosince 1953 o právu autorském; Zákon č. 35/1965 Sb., ze dne 25. března 1965 o dílech literárních, vědeckých a uměleckých

⁶ Zákon č. 121/2000 Sb., ze dne 7. dubna 2000 o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů

⁷ Zákon č. 121/2000 Sb., definuje školní dílo takto: „dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení“. Z tohoto lze odvodit, že školním dílem se rozumí práce bakalářská, diplomová, disertační; nikoliv však už práce rigorózní, habilitační a jiná.

⁸ Užití díla upravuje § 12 zákona č. 121/2000 Sb., a patří sem např. rozmnožování, rozšiřování, pronájem, půjčování, sdělování veřejnosti a další.

⁹ Definici pojmu vnitřní potřeba lze odvodit od účelu existence vysoké školy, tedy funkce vzdělávací, výzkumné, vědecké. Zároveň je z autorského zákona č. 121/2000 Sb., díky § 38 jasné, že VŠKP nelze zařadit do běžného knihovního fondu a půjčovat, neboť zmíněný § 38

jednoznačné vypořádání se s autorskými právy osobnostními stanovenými v § 11 zákona č. 121/2000 Sb.

O určité nekompatibilitě § 47b s autorským zákonem se neustále vedou v odborné právní, knihovnické (i jiné) společnosti spory a čas od času se můžeme setkat s dalšími nejasnostmi vyjadřovanými v souvislosti s implementací tohoto paragrafu zákona o vysokých školách do praxe. Ovšem, záměr zákonodárce byl zcela jasný: zpřístupnit vybrané druhy VŠKP veřejnosti bez závažných překážek a zároveň ponechat vysokým školám jejich autonomii a nezávislost a umožnit jim zvolit si způsob zpřístupnění.

A nyní přejdeme k vybraným vysokým školám a k naplnění zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách. Systémy zpřístupňování VŠKP jsou hodnoceny na základě informací dostupných v Registru systémů a projektů pro zpřístupnění e-VŠKP na VŠ v ČR (který je k dispozici díky Odborné komisi pro otázky elektronického zpřístupňování VŠKP na <http://www.evskp.cz/evidence.php>) a na základě volně dostupných informací na www stránkách vysokých škol.

Jak už bylo výše uvedeno, jednou ze škol, která se chopila iniciativy v oblasti zpřístupňování VŠKP už dlouho před účinností novely zákona o vysokých školách (tzn. 1.1.2006), je Ostravská univerzita v Ostravě.

Tato univerzita již splnila jednu z povinností stanovených v § 47b, a to zřízení databáze kvalifikačních prací. Vyhledávání v této databázi je na velmi dobré úrovni – poskytuje široké spektrum možností, jak vyhledávat (např. název práce v češtině i angličtině, jméno a příjmení autora, příjmení vedoucího práce, typ práce, fakulta i katedra, kde byla práce obhájena, studijní obor, rok obhajoby, klíčová slova a některé další). Pro veřejnost jsou v databázi přístupné zatím pouze bibliografické záznamy a anotace, plné texty jsou k dispozici interním uživatelům Ostravské univerzity.

Poměrně velmi aktivně činnou vysokou školou je Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Tato vysoká škola provozuje databázi kvalifikačních prací od první poloviny roku 2005 v rámci informačního systému STAG. Zde je k dispozici opět kvalitní vyhledávací nástroj - uživatel může vyhledávat podle názvu práce v češtině i angličtině, zadaného tématu, jména a příjmení

autora, typu práce, fakulty i katedry, kde byla práce ne/obhájena (lze zvolit omezení i na neobhájené práce), klíčových slov, data obhajoby, příjmení vedoucího práce, souběžného názvu, podnázvu a některých dalších, zejména pro interní uživatele využitelných možností. Starší kvalifikační práce jsou vyhledatelné v elektronickém katalogu knihovny (Tinlib), kde jsou možnosti vyhledávání mnohem menší, což byl také pravděpodobně důvod pro přechod k systému STAG.

Uživateli je dostupná buď pouze anotace (v češtině i angličtině) nebo i fulltext práce; záleží, jak se sám autor rozhodl.

Na Univerzitě Hradec Králové nezajišťuje zpřístupňování kvalifikačních prací tak jako na většině jiných vysokých škol knihovna, ale archiv. Ve zdejší databázi jsou uživateli k dispozici jen velmi skromné možnosti pro vyhledávání (název, autor, klíčové slovo). Míru dostupnosti práce určuje opět sám autor; v základní podobě se zobrazí pouze bibliografický záznam.

Na Západočeské univerzitě v Plzni jsou VŠKP odevzdávány prostřednictvím informačního systému STAG, k vyhledávání však slouží knihovní systém Aleph. Ten umožňuje vyhledávat na základě údajů o autorovi, názvu, roku (pravděpodobně obhájení), jazyku dokumentu, klíčových slovech... K dispozici je pouze bibliografický záznam; knihovna informuje o dostupnosti VŠKP prostřednictvím prezenční výpůjčky.

Na Vysokém učení technickém v Brně běží zároveň dva systémy pro VŠKP – lokální systém na Fakultě stavební a celouniverzitní systém Apollo, přičemž v blízké budoucnosti by se měl lokální systém včlenit do systému Apollo. Vyhledávání v tomto systému není zatím bohužel veřejně přístupné; kvalifikační práce Fakulty stavební lze vyhledávat prostřednictvím knihovního systému Aleph, značnou nevýhodou je však nutnost vyhledávat ve všech dokumentech knihovny. Jako jistá náhrada je na www Fakulty stavební dostupný seznam diplomových prací se jmény autorů za roky 2004 a 2005 a seznam disertačních prací a jejich autorů podle jednotlivých let 1998-2005. Plné texty prací nejsou dostupné.

Na Masarykově univerzitě v Brně běží, stejně tak jako na VUT, souběžně dva systémy: lokální na Ekonomicko-správní fakultě a rozvíjející se celouniverzitní systém pod centrálním Informačním systémem MU (dále jen

IS MU; jakási obdoba STAG). Na Ekonomicko-správní fakultě (dále jen ESF) jsou zejména bakalářské a diplomové práce zpřístupňovány interním uživatelům v elektronické podobě od r. 2002. Na konci listopadu 2005 Středisko vědeckých informací (dále jen SVI) ESF navíc oznámilo, že více než 1200 diplomových a bakalářských prací je přístupno volně i veřejnosti. Pro vyhledávání v kvalifikačních pracích ESF je možné využít buď knihovní systém Aleph nebo nástroj *Vyhledávání v archivu závěrečných prací* na [www.svi](http://www.svi.muni.cz), popř. obojí (což je i doporučováno). Druhá ze dvou uvedených variant poskytuje dostačující vyhledávací možnosti; zadat lze údaje: název, autor, vedoucí práce, klíčová slova, rok vytvoření; vyhledávat lze i v anotaci. Zároveň je možné omezit vyhledávání jen na volně dostupné (bakalářské či diplomové) práce.

Protože autoři systému zpřístupňování závěrečných prací na ESF MU dostatečně popsali svou službu již ve třech článcích časopisu *Ikaros*, není, myslím, nutné zde jejich poznatky opisovat a přejdeme ke stále se rozvíjejícímu Archivu závěrečných prací v IS MU.

Už od září 2004 mají studenti bakalářského a magisterského studia na MU povinnost odevzdávat své závěrečné práce primárně v elektronické podobě do Archivu v IS MU. (Děkan konkrétní fakulty pak může vnitřním předpisem nařídit i další způsob odevzdání práce, většinou je to ve formě dvou vyvázaných výtisků.) To znamená, že jedna z povinností stanovených v § 47b VŠ zákona, zřízení databáze kvalifikačních prací, je už více než rok splněna. Co však bohužel v Archivu zatím chybí, je vyhledávání. V plánu je vyhledávání jednak v metadatech zadávaných studijním oddělením, autorem, vedoucím práce, popř. přebíraných z matriky studentů a také vyhledávání ve fulltextu (výhoda oproti systému na ESF). Krom toho budou údaje o kvalifikačních pracích dostupné i nadále s největší pravděpodobností v knihovním systému Aleph, neboť cílem je i přebírání metadat z IS MU do Alephu.

V současnosti probíhá schvalovacím procesem novela Studijního a zkušebního řádu pro studenty bakalářských, magisterských i doktorských studijních programů, díky níž by mělo být zajištěno naplnění VŠ zákona včetně § 47b. Od její účinnosti by i Archiv kvalifikačních prací v IS MU měl být plně funkční, čímž by, přestože ve VŠ zákoně není stanoveno, jak dlouho

od obhajoby má být práce zveřejněna, došlo i k praktické realizaci, o kterou tu jde především.

Ve výše uvedených odstavcích jsou stručně popsány vybrané systémy pro (ať už současné či budoucí) zpřístupňování VŠKP. Ani zdaleka však nelze hovořit o výčtu vyčerpávajícím; na mnoha vysokých školách v ČR se rozvíjejí další nadějné systémy, v současnosti však o nich nejsou k dispozici dostatečné oficiální informace.

Na základě předchozího textu může ve čtenáři vznikat pocit, že na konec názvu našeho příspěvku by měl patřit otazník. Od nabytí účinnosti novely vysokoškolského zákona (1.1.2006) však ještě nemusely na vysokých školách proběhnout obhajoby nejnovějších VŠKP a tudíž jsou zpřístupňovány práce starší, na které se povinnost zveřejňování nevztahuje. Tento úhel pohledu už poskytuje poněkud optimističtější výhled; pokud některé vysoké školy (UTB Zlín, ESF MU Brno..) zpřístupňují plné texty VŠKP i za podmínek, které je k tomu nenutí, opovažují se být optimistou a věřit, že za (nejpozději) několik měsíců bude mít veřejnost skutečně volný a jednoduchý přístup k cennému zdroji odborných informací v podobě fulltextových databází VŠKP.

Použité zdroje:

- 44/1960 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury, kterou se mění a doplňuje vyhláška č. 97/1956 Ú. I., o úpravě autorských odměn za literární díla, ve znění pozdějších předpisů [online]. 1960 [cit. 2006-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1960s044>>.
- 121/2000 Sb., Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) [online]. 2000 [cit. 2006-01-15]. Dostupný z WWW: <http://knihovnam.nkp.cz/sekce.php3?page=03_Leg/01_LegPod/x00-121.htm>.
- Databáze závěrečných prací Ostravské univerzity [online]. 200? [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.osu.cz:8088/dipl/vyhledat.jsp>>.
- Diplomové a bakalářské práce ZČU [online]. 2003 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.knihovna.zcu.cz/diplom.htm>>.
- Diplomové a disertační práce [online]. 2004 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://library.fce.vutbr.cz/cs/-clanky/117>>.
- Hledání ostatních informací : Diplomové/bakalářské/disertační práce [online]. 200? [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <[http://www.stag.utb.cz/apps/stag/prohlizeni/pg\\$_prohlizeni.main_stat#MMO_DIPLOMKY](http://www.stag.utb.cz/apps/stag/prohlizeni/pg$_prohlizeni.main_stat#MMO_DIPLOMKY)>.
- Nekuda, Jaroslav; Poláček, Jiří. *Elektronické diplomky a bakalářky na ESF MU*. Ikaros [online]. 2006, roč. 10, č. 2 [cit. 24. 04. 2006]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/node/2110>>. ISSN 1212-5075
- Nekuda, Jaroslav. *Retrodigitalizace diplomových a bakalářských prací v SVI ESF MU aneb od papíru k elektronickým obrazům*. Ikaros [online]. 2004, roč. 8, č. 10 [cit. 24. 04. 2006]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/node/1786>>. ISSN 1212-5075.
- Nekuda, Jaroslav. *Bakalářské, diplomové a disertační práce v elektronické podobě na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně*. Ikaros [online]. 2002, roč. 6, č. 12 [cit. 24. 04. 2006].

2006]. Dostupný na World Wide Web:

<<http://www.ikaros.cz/node/1237>>. ISSN 1212-5075.

- *Odborná komise pro otázky elektronického zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací* [online]. 2004 , 11.4.2006 [cit. 2006-03-30]. Dostupný z WWW: <www.evskp.cz>.
- POLÁČEK, Jiří. *Závěrečné práce volně dostupné na Internetu* [online]. 2005 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.econ.muni.cz/zpravodaj/view.php?cisloclanku=2005112802>>.
- POLÁČEK, Jiří. *Vyhledávejte v diplomkách komfortněji* [online]. 2006 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.econ.muni.cz/zpravodaj/view.php?cisloclanku=2006032202>>.
- POVOLNÝ, David. Akademický senát schválil nový Studijní a zkušební řád. *Muni.cz : on-line verze měsíčníku Masarykovy univerzity*. 2006, roč. 2., č. duben 2006 , s. 1-2. Dostupný z WWW: <http://info.muni.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=350&Itemid=89>.
- *Registr systémů a projektů pro zpřístupnění e-VŠKP na VŠ v ČR* [online]. 2004 [cit. 2006-04-13]. Dostupný z WWW: <<http://www.evskp.cz/evidence.php>>.
- TELEČEK, Ivo. Význam zveřejňování závěrečných prací. *Muni.cz : měsíčník Masarykovy univerzity*. 2006, roč. 2., č. duben 2006, s. 6.
- *Vyhledávání v databázi Archivu UHK : bakalářské, diplomové, dizertační a rigorózní práce* [online]. 2004 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.uhk.cz/uhk/archiv/hledani>>.
- *Vyhledávání v archivu závěrečných prací* [online]. 2006 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <http://www.econ.muni.cz/svi/zaverecne_prace/vyhledavani/>.
- *Zákon ze dne 9. července 1959 č. 53/1959 Sb., o jednotné soustavě knihoven (knihovnický zákon)* [online]. 1959 [cit. 2006-04-10]. Dostupný z WWW: <http://knihovnam.nkp.cz/sekce.php3?page=03_Leg/01_LegPod/Knihovnicky_zakon.htm>.
- *Zákon ze dne 29. června 2001 o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní*

- zákon*) [online]. 2001 [cit. 2006-02-20]. Dostupný z WWW:
<http://knihovnam.nkp.cz/sekce.php3?page=03_Leg/01_LegPod/Zakon257.htm>.
- *Zákon ze dne 25. března 1965 o dílech literárních, vědeckých a uměleckých (autorský zákon)* [online]. 1965 [cit. 2006-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.mvcr.cz/sbirka/1965/sb19-65.pdf>>.
 - *Zákon o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách)* [online]. 2005 [cit. 2006-03-14]. Dostupný z WWW: <http://www.rect.muni.cz/vs/Zakon_2001.htm>.
 - *Zákon č. 115/1953 Sb., ze dne 22. prosince 1953 o právu autorském* [online]. 1953 [cit. 2006-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.lexdata.cz/web/lexdata.nsf/frameset?openpage&sb=C1256D49002E7CB2C12566D40071BF94>>.
 - ZLATUŠKA , Jiří. *Novela zvyšuje odpovědnost vysokých škol za svoje hospodaření. Muni.cz : on-line verze měsíčníku Masarykovy univerzity* [online]. 2006, roč. 2., č. březen 2006 [cit. 2006-04-20]. Dostupný z WWW: <http://info.muni.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=92>. ISSN 1801-0814.